

**ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
ІНСТИТУТ ім. Г. С. СКОВОРОДИ**

На правах рукопису

СОННОВА Марина Віталіївна

ЕСТЕТИКО-ЕКОЛОГІЧНА ОСВІТА ПІДЛІТКІВ

13.00.01 — теорія та історія педагогіки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата педагогічних наук**

Робота виконана у Луганському державному педагогічному інституті ім. Т. Г. Шевченка.

Науковий керівник: член-кореспондент Академії педагогічних наук України, доктор педагогічних наук, професор **Шевченко Г. П.**

Офіційні опоненти: член-кореспондент Академії педагогічних наук України, доктор педагогічних наук, професор **Лозова В. І.**
кандидат педагогічних наук, доцент **Щокіна Н. Б.**

Провідна установа: Київський державний педагогічний інститут іноземних мов

Захист дисертації відбудеться 27 серпня 1994 р.

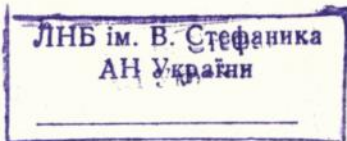
о 10го год. на засіданні спеціалізованої ради К.113.24.02 у Харківському державному педагогічному інституті ім. Г. С. Сковороди (310168, Харків, вул. Блюхера, 2).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського державного педагогічного інституту ім. Г. С. Сковороди.

Автореферат розіслано 26 травня 1994 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

ЗОЛОТУХІНА С. Т.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ. Проблеми взаємовідносин людини та біосфери, збереження та поліпшення природного середовища знаходяться сьогодні в центрі уваги світової громадськості. В останні роки в системі "суспільство - природа" все яскравіше виявляється негативне значення діяльності людини, що характеризується зростанням кількості ознак порушення екологічної динамічної рівноваги, яка склалася протягом мільйонів років, серйозне занепокоєння викликає екологічна безграмотність, екологічне безкультур'я дорослого населення і підростаючих поколінь. Не випадково вчені багатьох країн пропонували проголосити 1990-2000 роки "Світовим десятиріччям освіти у галузі навколишнього середовища".

Екологічні знання склалися у процесі історичного розвитку людського суспільства. Термін "екологія" вперше був впроваджений відомим німецьким біологом Е.Геккелем у 1869 році для позначення біологічної науки, яка вивчає взаємовідносини тварин з органічними та неорганічними середовищами.

Стосовно рослин цей термін уперше було вжито датським ботаніком Є.Вармінгом у 1895 році. Засновником учення про біосферу й ноосферу, склад і структура якої зумовлені діяльністю живих організмів, став академік В.І.Вернадський. Його ідея про тісний зв'язок біосфери з діяльністю людини проникла в екологію, стала основою охорони природи.

Сьогодні проблеми екології вийшли за межі біологічних дисциплін. Учені різних галузей науки та техніки вивчають вплив діяльності людини на стан навколишнього середовища, шукають шляхи поліпшення екологічної рівноваги. Так, проблема зміни навколишнього середовища під впливом антропогенного фактору розглядається багатьма вченими-біологами (М.С.Абросов, В.А.Березин, М.І.Будико, С.Г.Галактіонов, М.А.Голубець, Н.А.Городецька, В.В.Дьожкін, Т.В.Зименко, Б.Г.Іоганаєн, Ю.А.Ісаков, В.П.Казначєєв, І.М.Назаров, В.Г.Нестєров, Ю.Одум (англ.), А.І.Перельман, В.В.Плотников, В.Г.Розанов, К.Х.Хмєлев та ін.

Економіко-географічні проблеми екології розглядаються в роботах І.П.Герасимова, Т.В.Звонкової, Т.С.Хачатурова та ін.

Хімічному впливу на стан навколишнього середовища присвячені дослідження Л.М.Бахітова, А.К.Виноградова, Т.А.Зацепілова, В.І.Козаченка, С.О.Остроумової, Ю.В.Пашина.

Суспільною екологією займаються В.І.Гладичев, В.Д.Комаров, І.Д.Лаптев та інші учені.

Філософські аспекти екології викладено в роботах Т.А.Абдилдаєва, А.М.Галеєвої, Ю.І.Єфімова, М.М.Кисельова, В.В.Косолапова, Кітановича Бранко (Серб.), М.Л.Курка, К.М.Ситника, І.Т.Фролова та ін.

Найскладнішою проблемою сьогодення є процес утрати особистістю важливих життєвих орієнтацій. У школі вони мали ідеологічну спрямованість і подавалися як "готові", які слід було лише засвоїти та прийняти. Стосовно всього навколишнього на перший план вийшов гедонізм, зникло відчуття відповідальності. Ставлення до природи, всього живого втрачає моральну напругу, починає складатися мораль, в якій переважає технократичне мислення, позиції якого не аргументували навіть трагедії Оралу та Чорнобиля.

Однією з причин такого становища правомірно, на наш погляд, вважати систему освіти та виховання, що склалася останнім часом. Основу цієї системи становить опора переважно на раціональні сторони особистості. При цьому дуже часто ігноруються психіко-фізіологічні особливості дітей молодшого та середнього шкільного віку, яким, як відомо, притаманне чуттєво-емоційне сприйняття та усвідомлення навколишнього світу. Саме це, на наш погляд, є основною причиною того, що живий інтерес учнів молодших класів до вивчення природи у підлітків поступово зменшується, а у старшокласників, за деяким винятком, зникає зовсім.

Вивчення основ екології в середній школі вимагає ретельного дослідження, тому що саме тут зустрічаються великі труднощі. У наш час виникло протиріччя між об'єктивними вимогами суспільства та рівнем знань і вмінь людей з охорони природи в умовах науково-технічного прогресу, низьким рівнем екологічної культури, відсутністю внутрішньої потреби у випускників середніх загальноосвітніх шкіл в охороні навколишнього середовища.

В умовах соціального та науково-технічного прогресу рівень вимог до екологічної культури зростає: тільки спираючись на екологічні знання, учні загальноосвітніх шкіл глибоко й свідомо зрозуміють складність взаємодії суспільства й природи. Крім того, коли більшість випускників шкіл входить до сфери виробництва, їх необхідно всебічно підготувати до життя, бо не можливо раціонально використовувати природу, якщо немає глибоких та міцних знань про неї і про фактори, що на неї впливають.

Проблеми екологічної освіти багато років розроблялися співробітниками НДІ змісту та методів освіти АПН СРСР. Вони створили програми, методичні посібники для вчителів та позашкільних закладів, спрямовані на удосконалення діяльності шкіл щодо екологічної освіти та виховання учнів. У цих роботах є багато цінного - розроблено зміст екологічної освіти на міждисциплінарному рівні, визначено вікові особливості школярів при організації природоохоронної діяльності, обґрунтовано умови формування вмінь та навичок, що сприяють розвитку екологічної культури, засоби включення дітей у діяльність по вивченню та перетворенню навколишнього середовища.

Заслужовує на увагу й те, що вчені систематизують й узагальнюють досягнення середніх шкіл, позашкільних об'єднань у галузі екологічної освіти та виховання.

Прогресивним, на наш погляд, є прагнення використовувати ігрові та навчальні ситуації, що сприяють не тільки усвідомленню суті екологічних проблем, а й формуванню навичок вибору та прийняття рішень.

Зроблено багато в галузі удосконалення екологічної освіти та виховання школярів, але ще дуже часто вирішення проблеми розвитку в учнів екологічної культури відбувається через традиційні методи "озброєння" знаннями та "включення" до діяльності.

Розробці питань екологічної освіти та виховання школярів присвячені роботи Є.К.Андрєєва, А.С.Волкова, Н.В.Добрецова, Л.Н.Євтинова.

Мета, завдання, принципи та перспективи екологічної освіти школярів поставлені й розроблені І.Д.Зверевим. Система природоохоронної освіти в середній школі та педагогічні умови впровадження цієї системи досліджені О.М.Захлебним. І.Т.Суравєгіна обґрунтувала зміст і методику вивчення природоохоронних завдань у курсі біології. І.М.Пономарьовою було досліджено систему та розвиток екологічних понять у курсі біології середньої школи.

Виконано також ряд методичних робіт з питань екології у зв'язку з вивченням курсів біології, географії (Я.І.Габаєв, І.С.Матрусов, Л.П.Салєєва, Є.Ю.Шапокене та ін.). У деяких роботах особлива увага звертається на формування мотивів бережливого ставлення до природи (Б.Г.Іоганаєн, Н.О.Риков). Природоохоронна діяльність учнів у зв'язку з вивченням природи рідного краю досліджується П.В.Івановим. Досвід роботи сільських шкіл з охорони природи узагальнюється І.В.Іоганаєном та Н.А.Городецькою. Спеціальній підготовці вчителів

у цій галузі приділяється увага в працях Т.Г.Гільманова, Ф.В.Вольвага, В.Я.М'якушко, Г.О.Новікова, В.А.Радкевича, Є.Є.Сластьоніної, Н.М.Чернової, В.Д.Федорова та ін.

Серед багатьох питань, пов'язаних з удосконаленням екологічної освіти та вихованням школярів, важливе місце займає проблема естетизації екологічної освіти. На жаль, і сьогодні мають місце численні факти, які вказують на зневажливе ставлення школярів до природи та її краси, на чисто споживацький підхід до цього деяких школярів, на відсутність культури спілкування з нею. Тому робота по подоланню бар'єру естетичної глухоти до природи, розвитку в дітей любові до неї, яка базується на двох основних компонентах - естетичному ставленні та екологічній грамотності, - виступає сьогодні на перший план.

При цьому головна роль повинна відводитися дисциплінам природознавчого циклу, тому що вивчення природи та її естетичне освоєння не виключають, а взаємообагачують одне одного; наукові знання допомагають краще усвідомити цінність й естетичну значущість природи. Цілеспрямоване та систематичне використання естетичних можливостей природознавчих дисциплін дозволяє активно сприяти формуванню в учнів естетичного ставлення до природи, розширювати та багачувати їх уявлення про її красу на конкретному матеріалі таких навчальних дисциплін, як ботаніка та зоологія.

Беручи до уваги недостатню розробленість проблеми та її надзвичайну актуальність, ми й обрали тему дисертаційного дослідження: "Естетико-екологічна освіта підлітків".

ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ - естетико-екологічна освіта школярів-підлітків.

ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ - формування системи естетико-екологічних знань та естетико-гуманістичного ставлення до природи засобами мистецтва.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ полягає в теоретичному обґрунтуванні суті естетико-екологічної освіти підлітків, у визначенні педагогічних умов її реалізації та розробці методичних рекомендацій використання засобів мистецтва на уроках ботаніки і зоології.

Попереднє вивчення літератури, стану процесу екологічної освіти в школах дозволяє нам сформулювати ГІПОТЕЗУ: гуманістичне ставлення підлітків до природи формується досить ефективно при умові, що їх екологічні знання базуються на естетичному сприйнятті навколишнього природного середовища, а уроки ботаніки й зоології

збагачуються різноманітними засобами мистецтва.

Згідно з поставленою метою і сформульованою гіпотезою, в дослідженні розв'язувалися такі ЗАВДАННЯ:

1. Охарактеризувати стан теорії і практики екологічної освіти в умовах сучасної школи.

2. Виявити педагогічні умови формування гуманістичного і естетичного ставлення до природи в учнів 6-х - 8-х класів у процесі здійснення естетико-екологічної освіти.

3. Розробити методичні рекомендації педагогам загальноосвітніх шкіл щодо ефективного виховання гуманістичного ставлення до природи у школярів-підлітків.

ТЕОРЕТИЧНОЮ ОСНОВОЮ дослідження є досягнення філософської, педагогічної, психологічної та біологічної наук у пошуках шляхів та засобів удосконалення екологічної освіти та естетичного виховання школярів засобами мистецтва.

Для вирішення поставлених у дослідженні завдань та перевірки вихідних положень було використано такий КОМПЛЕКС МЕТОДІВ: теоретичний та порівняльний аналіз психолого-педагогічної та філософської літератури, вивчення та узагальнення досвіду формування екологічних анань підлітків; педагогічний експеримент; діагностичні методи (спостереження, бесіда, анкетування, соціометрія, рангові оцінки, узагальнення негалежних характеристик, рейтинг).

НАУКОВА НОВИЗНА дослідження полягає в тому, що в ньому:

- виявлено потенціальні можливості предметів "ботаніка" і "зоологія" у формуванні гуманістичного та естетичного ставлення до природи у школярів-підлітків;

- досліджено та науково обгрунтовано педагогічні засоби, які забезпечують успішну реалізацію естетико-екологічної освіти учнів 6-х - 8-х класів;

- експериментально перевірено навчальну та виховну ефективність розроблених завдань та практичних рекомендацій щодо проведення уроків ботаніки і зоології з використанням різноманітних засобів мистецтва, які підвищують рівень екологічної освіченості дітей та їх естетичного сприйняття природи.

ТЕОРЕТИЧНА ЗНАЧУЩІСТЬ полягає в розробці змісту й методики цілеспрямованого формування естетико-екологічної освіченості учнів 6-х - 8-х класів засобами мистецтва.

ПРАКТИЧНА ЗНАЧУЩІСТЬ дослідження полягає в тому, що його теоретичні висновки та експериментальні дані стосовно шляхів, засобів

та умов формування гуманістичного ставлення до природи у школярів-підлітків складають методичну основу здійснення естетико-екологічної освіти учнів. Методичні матеріали, підготовлені та апробовані в процесі дослідження, використовуються в практиці роботи середньої школи та сприяють успішному розв'язанню проблеми формування й розвитку естетико-екологічної освіченості школярів-підлітків. Теоретичні положення доведено до рівня методичних рекомендацій, які безпосередньо використовуються вчителями біології середніх шкіл у роботі з учнями.

ВИРОГІДНІСТЬ наслідків дослідження забезпечувалася адекватністю застосувань методів до мети та завдань роботи, а також підтвердилась під час впровадження у шкільну практику основних висновків.

Дане дослідження може бути використане для подальших наукових розробок із проблеми естетико-екологічної освіти школярів.

АПРОВАЦІЯ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ НАСЛІДКІВ ДОСЛІДЖЕННЯ. Розроблені способи цілеспрямованого формування естетико-екологічної освіченості у школярів-підлітків апробовані та впроваджені в середніх школах NN 1,30,41,52 м.Луганська.

Наслідки експериментальної роботи використовуються в процесі підготовки студентів Луганського державного педагогічного інституту імені Т.Г.Шевченка до навчальної роботи з школярами.

Матеріали дослідження були обговорені на засіданнях кафедри педагогіки, кафедри природничо-математичних дисциплін та методики їх викладання в початкових класах Луганського державного педагогічного інституту імені Т.Г.Шевченка, на методичних семінарах викладачів цих кафедр. Наслідки дослідження також апробовані на республіканських та всесоюзних конференціях: "Взаємодія мистецтв у духовному розвитку школярів" (Луганськ,1990), "Соціально-педагогічні проблеми виховання дітей та молоді" (Запоріжжя,1991), "Творчість у вихованні духовної культури школярів" (Луганськ,1991), "Шляхи поліпшення підготовки вчителів початкових класів до роботи в національній школі" (Дрогобич,1992), а також знайшли відображення в наукових публікаціях.

НА ЗАХИСТ ВІНОСЯТЬСЯ :

1. Теоретично обгрунтована сутність естетико-екологічної освіти підлітків.

2. Комплекс педагогічних умов, що забезпечують рівень естетико-екологічних знань, необхідних для формування у підлітків гу-

маністичного й естетичного ставлення до природи.

3. Методика використання різних видів мистецтва на уроках ботаніки і зоології як засобу ефективного формування гуманістичного й естетичного ставлення підлітків до природи.

СТРУКТУРА ТА ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дисертація складається із вступу, двох глав, висновків, списку використаної літератури та додатку.

У ВСТУПІ дається загальна характеристика дослідження, обґрунтовується його актуальність, ступінь розробленості даної проблеми в психолого-педагогічній літературі, визначаються мета, об'єкт, предмет та завдання дослідження, формується гіпотеза, розкриваються теоретичні основи, описується комплекс методів, які використані в роботі, називаються наукова та практична значущість дослідження, показуються напрямки їх апробації та впровадження наслідків, викладені основні положення, що виносяться на захист.

У ПЕРШІЙ ГЛАВІ "Теоретичні аспекти проблеми" проведено аналіз наукової літератури з проблем екологічної освіти та естетичного виховання, проаналізовано психолого-педагогічні дослідження з питань формування бережливого ставлення до природи у школярів, досліджено стан даної проблеми в практиці сучасної загальноосвітньої школи, а також зроблено теоретичне обґрунтування вибору способів формування естетико-екологічної освіченості школярів-підлітків.

Відносини людини з природою склалися протягом багатьох тисячоліть. Та кожному етапу розвитку людського суспільства властиві свої особливості цих відносин. Період повної залежності первісних людей від природних умов змінився більш довгим та різноманітним за своїми виявленнями періодом її вивчення. Перші кроки в цьому напрямку супроводжувались естетичним засвоєнням навколишнього природного середовища. Генезис питань, пов'язаних з естетичним сприйняттям природи, йде з давнини.

Філософи давнини розкривали красу природи, її гармонію, розглядали людину як частку великого світу, в якому зібрані в одне ціле земля, повітря, рослини, тварини та сама людина.

Великий матеріаліст давнини Лукрецій Кар послідовно відобразив життєрадісне античне сприйняття світу, розуміння естетичної гідності природи. Мудрий Демокрит вважав, що краса природньо виникає у просторі на основі поєднання матеріальних часток. Ним було

зроблено одну з перших спроб сформулювати закони краси в природі. Арістотель вперше привів естетичне знання цієї епохи в систему, сформулював нормативне розуміння краси, виходячи з природи самих речей. Він виклав основну ідею прекрасного, яка вкладалась у гармонійній єдності краси і форми предметів природи.

Давньогрецькі мислителі поклали початок естетиці природи, склали її теоретичну основу. Геракліт бачив красу в єднанні протилежностей. Він вважав, що єдиним законом краси є гармонія.

Багато зроблено в цьому напрямку Піфагором та його учнями. Вони також бачили світ як гармонію. Антична естетика не відділяла світ природи від внутрішнього світу людини. Вона розробила поняття катарсису, яке означало естетичне переживання всього прекрасного, в тому числі і прекрасного в природі.

Давньогрецька естетика була переважно естетикою природи, тому що була сформована як система законів, головним чином на матеріалі природи. Вона близька до нас в багатьох відношеннях, бо справжнє знання гармонії лежить в основі екологічного світогляду, тому що урівноваження сил у природі і її краса взаємопов'язані.

В епоху Відродження природознавство пережило першу свою революцію (Галілей, Бруно, Коперник). Новий матеріалістичний світогляд стверджував: природа є вчитель, джерело краси, сила, яка породжує та дарує людям красу.

Основоположником філософії Нового часу був англійський філософ Бекон. Пізніше естетика природи була розвинена М.Г.Чернишевським. Філософ вперше систематизував уявлення про красу природи.

Сучасні філософи також приділяють велику увагу вивченню проблем взаємовідносин людини з природою. У центрі уваги - етико-естетичні питання. Як вважає О.О.Горелов, глибока ціннісна переорієнтація суспільства, науки і кожної сучасної людини щодо становлення екологічної етики та екологічної свідомості повинна полягати в переході до цілісного любовно-творчого відношення, пізнанні та перетворенні природного середовища.

В історії філософських та педагогічних ідей, в системах освіти та виховання багаторазово здійснювалися спроби побудувати зміст навчання з позицій космоземної всеєдності. Починаючи з Я.А.Коменського, офіційний статус одержує принцип природододільності. Я.А.Коменський розглядав людину як частку природи, яка живе за її законами, розвивається згідно з циклами пори року. Він вважав, що Природа - це єдність макро- і мікросвіту, природи й людини. І якщо людина

(мікросвіт) являє собою розумну частку Природи (макросвіту), вона повинна жити і діяти згідно з тими законами, які справедливі щодо всього живого.

Жан-Жак Руссо вбачав в людині досконале творіння Бога. І для того, щоб зберегтися та розвинутися такою, вона повинна повернутися до Природи, до її чистоти і безпосередності.

У Новий час педагогіка систематично поверталася до ідеї виховання почуттів, надавала великого значення широкому ознайомленню дітей з природою. К.Д.Ушинський у своїй педагогічній теорії та практиці відводив естетичному вихованню та спілкуванню з природою велике та заслужене місце.

Л.М.Толстой вважав головним самою природу дитини, в природному середовищі він бачив ідеальні умови проявлення людської культури. Пізніше видатні педагоги А.С.Макаренко, С.Т.Шацький не уявляли собі організації здорового та цілеспрямованого педагогічного процесу поза природою, поза трудовими, моральними, естетичними взаємозв'язками з нею.

Однак, зміни в поглядах щодо природи, характерні для наступних десятиліть, визначили оцінку її з точки зору "корисності", "вживання", "покори". Таке споживацьке ставлення, зрозуміло, знайшло відображення і в системах освіти та виховання. Школа, яка повинна формувати культуру особистості, виховувати та розвивати почуття дитини, спрямовані на повагу природи, людей, самого себе, протягом декількох останніх десятиків років поступово перейшла на позиції технократичного мислення і раціонального ставлення до навколишнього світу. Все це привело до зuboжіння та розкладання духовної культури суспільства, складовою часткою якої є екологічна культура. До складу ж екологічної культури входить вміння передбачати та оцінювати наслідки своїх дій у природі. І головна роль в цьому належить школі.

Екологічній освіті школярів почали приділяти достатньо уваги лише в останні роки. Саме в цей час надруковано декілька фундаментальних творів з даної проблеми. Їх автори - І.Д.Зверев, О.Н.Захлебний, І.Т.Суравегіна та інші розглядають теоретичні основи екологічної освіти і виховання як самостійні елементи навчання в середній школі. Вони розкривають методологічну основу проблеми, показують необхідність переорієнтації школи на новий підхід до вивчення проблем природи й суспільства. Однак ці вчені більше уваги приділяють екологічному вихованню.

І.Д.Зверев і І.Т.Суравегіна в своїх роботах виділяють структуру екологічної освіти, формулюють психолого-педагогічні основи екологічних потреб, мотивів та переконань у формуванні особистості школяра. Крім того, вони розкривають та конкретизують основні положення теорії екологічного виховання. В узагальненому педагогічному досвіді та експериментальних дослідженнях з даної проблеми недостатньо уваги, на наш погляд, приділяється зв'язкам екологічної освіти та екологічного виховання.

О.М.Захлебний та М.С.Матрусов висвітлюють проблеми підготовки школярів до природоохоронної діяльності як складової частини екологічної освіти. Автори звертають увагу на різницю понять "природоохоронна" та "екологічна" освіта. Вони розглядають екологічну освіту як більш поширене поняття, сплав знань, почуттів та практичних дій, завдяки якому формується відповідальне ставлення школярів до навколишнього природного середовища. Але далеко не всі можливості використання навчального матеріалу біологічних дисциплін, зокрема ботаніки й зоології, достатньо розкриті, в аспекті реалізації екологічної освіти.

Є.М.Кудрявцева, М.С.Матрусов та інші розкривають залежність ставлення дітей до природи від їх морально-етичних норм і цінностей, емоційних почуттів до навколишнього. М.С.Матрусов також указує на те, що дитина не вміє цінувати наслідків чужої праці, якщо не бере участі в діяльності сама.

Екологія сьогодні тісно пов'язується з естетикою. Основу екології і естетики становить один загальний принцип природної гармонії, який розкривається різними засобами.

Тут заслуговують на увагу праці Л.П.Печко, М.М.Артеменка, де розглядаються питання естетичного виховання на уроках біології. При цьому увага учнів звертається до естетичної оцінки природи, підкреслюється роль біології та інших природознавчих дисциплін у формуванні естетичного ставлення учнів до природи.

Питання про педагогічні умови успішного здійснення естетичного виховання в процесі навчання незалежно від специфіки предметів вирішується в дослідженні М.І.Ларіонової і Т.В.Кулагіної.

Щодо психології, то тут заслуговують на увагу дослідження О.П.Сидельківського, в яких автор розглядає психологічні особливості естетичного сприйняття природи учнів різного віку в процесі безпосереднього спілкування з нею (краєзнавча робота).

Однак проведений аналіз існуючої педагогічної та психологічної

літератури показав, що в більшості робіт спостерігається односторонній підхід до розуміння естетичного виховання на уроках, коли головна увага приділяється використанню художніх засобів.

Інший аспект проблеми, до якого входить використання самого змісту даних предметів з метою естетичного виховання, часто залишається поза увагою дослідників або страждає одностороннім підходом. Він виражається в тому, що матеріал природи, що вивчається на уроках, обмежується лише показом зовнішньо яскравих естетичних рис природних об'єктів, без подальшої підготовки учнів до більш глибокого естетичного пізнання. Розрив гармонійної єдності зовнішнього і внутрішнього збіднює процес естетичного освоєння природи, затримує учнів на вихідному моменті формування естетичного відношення до неї. Наступний етап розуміння школярами естетичної суті природних об'єктів та явищ, усвідомлення естетичного вигляду як відображення внутрішнього естетичного змісту, взаємодії об'єкта з навколишнім середовищем (естетико-екологічний момент), не вивчається. Хоча саме він являє собою важливу складову частину естетико-екологічної освіти в процесі навчання. На даному етапі відбувається внутрішня переробка естетичних вражень, естетичної інформації і знань про природу, в процесі якої краса природи стає надбанням учня, активізує його кращі духовні якості і позитивно може впливати на його поведінку в природі.

Таким чином, естетико-екологічна освіта, на нашу думку, включає в себе сукупність наукових, моральних, естетичних, культурологічних, нормативних та діяльнісних аспектів взаємодії людини, суспільства й природи. Всі ці аспекти являють собою основу змісту естетико-екологічної освіти і реалізуються на принципах природо-доцільності й культуротворення особистості. У вузькому значенні естетико-екологічна освіта являє собою взаємодію екологічних знань та змін екологічного характеру, екологічної вихованості, гуманістичного і естетичного ставлення до природи.

Естетичне ставлення до природи як форма духовного життя суспільства пов'язане з емоційною сферою.

Обсяг навчальних дисциплін, які відіграють важливу роль у реалізації мети та завдань екологічної освіти молоді багатьох країн Східної Європи, показує, що на всіх рівнях шкільного навчання реалізується міждисциплінарний підхід, який дозволяє зрушити фрагментарний погляд на природу. Крім того, з наведеного аналізу видно, що робота зі школярами в справі охорони природи будується, по-перше,

із врахуванням загальних інтересів конкретної країни і, по-друге, на основі принципу поєднання практичної діяльності із систематичним навчанням.

У сучасній практиці шкіл країн Східної Європи вивчення проблеми охорони навколишнього середовища входить до складу предметів як природознавчого (біологія, географія, хімія), так і гуманітарного (історія, народознавство) циклів. Екологічне виховання реалізується у класних та позашкільних формах діяльності учнів. Велике значення надається географії, біології, але ігнорується роль літератури та мистецтва.

Існуючу систему екологічної освіти та виховання в нашій країні створено за принципом послідовного надбання учнями екологічних знань.

Концепція екологічної освіти, висунута академіком О.М.Зверевим, передбачає формування в учнів не тільки відповідних екологічних знань та вмінь, але й певних якостей особистості. Виходячи з цього, метою екологічної освіти є формування екологічної культури, основу якої становить відповідальне ставлення до навколишнього середовища. Крім того, одним з основних положень даної концепції є необхідність міцного зв'язку освітніх та виховних завдань. Найважливішою педагогічною умовою екологічної освіти та виховання, поряд з теоретичним навчанням у класі, виступає організація різноманітних видів діяльності учнів в природі.

Однак, незважаючи на достатню насиченість навчального матеріалу екологічною тематикою, на жаль, ті питання, які пов'язані з екологією, розглядаються лише із суто наукової точки зору, без урахування вікових та психологічних особливостей дітей. Практично всі уроки, присвячені вивченню різноманітності рослин та тварин, взаємозв'язку живих організмів між собою та факторами неживої природи, мають широкий потенціал можливостей впливу на емоційну сферу дитини, розвитку в неї почуття природнопрекрасного, бачення її краси в гармонії та екологічній доцільності навколишнього природного середовища.

Тому, крім аналізу існуючих шкільних програм і підручників, нами було проведено усне опитування та письмове анкетування вчителів біології середніх шкіл м.Луганська (зокрема СШ NN 1, 24,30,41,52) і студентів випускних курсів біологічних спеціальностей Луганського державного педагогічного інституту імені Т.Г.Шевченка. Метою такої роботи було:

а) виявлення загального рівня естетико-екологічних уявлень вчителів і студентів;

б) розкриття причин недостатньої підготовленості вчителів і студентів щодо реалізації естетико-екологічної освіти школярів;

в) визначення потреби вчителів і студентів в набутті естетико-екологічної освіти.

Проведене дослідження показало, що як вчителі, так і студенти мають в основному середній рівень естетико-екологічних уявлень. Високий рівень ми спостерігали лише в поодиноких випадках. Як відзначають самі опитувані, пояснюється це насамперед тим, що питання естетико-екологічної освіти зовсім не відображені ні в шкільних, ні у вузівських програмах, а також відсутня науково-популярна література. Але проблема здається їм достатньо актуальною та цікавою, і більшість спеціалістів, які брали участь в анкетуванні, готові та хотіли б одержати відповідну підготовку.

Отже, виникає потреба в удосконаленні екологічної освіти, починаючи зі школярів та закінчуючи вчителями.

У главі "Шляхи формування естетико-екологічної освіченості школярів-підлітків" розглянуто педагогічні шляхи та умови формування естетико-екологічних знань учнів 6-х - 8-х класів та висвітлено загальні питання організації та проведення експериментального дослідження, наведено результати апробації виявлених змісту та методики цілеспрямованого формування естетико-екологічної освіченості учнів у навчальній та позанавчальній діяльності, проаналізовано наслідки експерименту.

Для проведення дослідно-експериментальної роботи були обрані по два шостих, сьомих та восьмих класи середніх шкіл NN 1, 30, 41, 52 м. Луганська. Усі є учнями середнього шкільного віку (підлітки). Загальна кількість обстежених - 1739 школярів.

Формуючому передував констатуючий експеримент, в ході якого було вивчено стан сформованості екологічних уявлень та рівень естетичного сприйняття природи учнями названих шкіл. На основі наслідків порівняльного аналізу обґрунтовано вибір експериментальних та контрольних класів для проведення формуючого експерименту.

Головними критеріями оцінки рівня естетико-екологічних уявлень підлітків були морально-естетичні види відносин з навколишньою природою:

1. Емоційна реакція підлітків на природні об'єкти, явища та процеси як вираз їх безпосередніх уявлень про красу і гармонію.

2. Усвідомлення взаємозв'язку та взаємозалежності природи й людини як вираза рівня інтелектуального розвитку, який засновується на знаннях, вміннях та навичках, що відповідають нормативним вимогам до підлітків.

3. Найвищим, синтезуючим попередні види відносин критерієм виступила потреба у бережливому ставленні та захисті природних об'єктів як вираза не тільки їх утилітарної оцінки, але насамперед чуттєво-емоційної, яка вбирає в себе дані оцінки, але з переваженням естетичного - "безкорисного ставлення".

Результати констатуючого експерименту показали, що достатній рівень екологічної освіченості відмічено лише у 10% учнів, середній - у 37%, низький - у 53% опитуваних. Більшість учнів не володіють уявленнями про зв'язки в природі. Перше місце у шкалі цінностей займають економічні аспекти природи. Крім того, учні майже не мають досвіду природоохоронної діяльності або не вміють його обґрунтувати.

Після встановлення вихідного рівня екологічних уявлень підлітків ми спробували зв'язувати, як вони розуміють прекрасне в природі, в чому воно виявляється. Було поставлено також завдання простежити розвиток уявлень про красу природи у підлітків від шостого до восьмого класу.

Аналіз відповідей показує, що естетичні уявлення учнів більш розвинені, ніж екологічні. Краса природи так чи інакше захоплює практично всіх дітей. Багато з них навіть пробують пояснити, в чому вони бачать цю красу. І хоча їх висновки не завжди справедливі, приклади, які наводять діти, достатньо численні та різноманітні.

Крім того, від 6-го до 8-го класу збагачується обсяг об'єктів та явищ природи, які викликають в учнів естетичні почуття. Одночасно з цим зростає глибина та розуміння їх естетичного змісту. Відмічається більш повне сприйняття багатства фарб і форм природи, більш чутливе реагування на зміни, які відбуваються в природі. Завдяки істотним змінам рівня мислення підлітки здатні живо та повно відтворювати яскраві та образні картини. У роботах виявляється особистісне ставлення до об'єктів та явищ природи.

Кількісні та якісні зміни в розвитку естетичного сприйняття природи відбивають загальну закономірність вікового розвитку школярів.

Виявлені в процесі дослідження вихідні уявлення підлітків про красу природи свідчать про те, що більшість учнів красиве в природі

пов'язують лише з чимось яскравим.

Таке розуміння прекрасного однобічне. Школярам не вистачає вміння охопити всю різноманітність форм і фарб у природі, їм важко вловити складну гаму естетичних вартостей об'єктів та явищ природи.

При розробці формуючого експерименту ми виходили з того, що продумана система естетико-екологічної освіти допоможе вчителю через знання природи розвивати в своїх учнів естетичні почуття. Створюючи відповідні педагогічні умови, збагачуючи уроки ботаніки та зоології естетико-екологічним матеріалом та спеціальними творчими завданнями, ми прагнули реалізувати естетико-екологічну освіту в процесі навчання і сформувати в дітей почуття прекрасного в природі, а також відповідальності за збереження та поліпшення природного середовища.

Для того, щоб процес естетико-екологічної освіти проходив найбільш ефективно та якісно, нами були використані різноманітні методи та методичні прийоми, а також розроблено та запропоновано учням експериментальних класів систему творчих завдань.

Ця система складається з:

- написання казок та маленьких творів на задану тему. Це стосується в основному уроків, присвячених вивченню природоохоронної тематики. Наприклад, при вивченні рідкісних видів тварин та рослин після відповідної підготовки діти писали казку "Зірвана квітка" (6-й кл.) та твір "Мій маленький, але вірний друг" (8-й кл.);

- оформлення малюнків, схем, плакатів. Так, при розгляді ролі комах в природі та їх значення в житті людини ми пропонували дітям схематично відобразити те, про що вони дізналися на уроці;

- складання репортажів у "Лісову газету" про цікаві факти з життя мешканців лісу;

- написання статей у журнал "Юний натураліст" з описом місця гаданої мандрівки (тематика пов'язана з вивченням різних природних зон та ін.);

- із запропонованого гербарного матеріалу зібрати "Лісову аптеку";

- проведення конкурсів на кращий проект естетичного перетворення зеленої зони шкільного двору з наступною його реалізацією. (Останні 4-5 уроків навчального року діти працювали на вулці: робили квітники, окопували дерева, майстрували шпаківні, оформляли майданчики "біологічних годинників" та ін.)

Порівнюючи дані анкетування, проведеного напочатку та наприкінці навчального року, ми встановили, що після проведення формульного експерименту в експериментальних класах дітей з високим рівнем естетико-екологічної освіченості у середньому в 2,4 рази більше, середнім - в 1,4 рази більш, а низьким - в 0,3 рази менш, ніж у контрольних класах.

Таким чином, проведений експеримент по вихованню естетико-гуманістичного ставлення до природи у школярів-підлітків, показав, що досягнення позитивних результатів в обраному нами напрямку можливе навіть тоді, коли існуючі програми не змінюються. Найголовнішою умовою, яка вирізняє кожний урок, повинне бути забезпечення відповідного емоційного настрою, насамперед за допомогою художніх засобів і проведення циклу творчих завдань.

У ВИСНОВКАХ сформульовано ряд теоретичних та практичних положень. Процес естетико-екологічної освіти підлітків розглядається як відносно самостійна система, яка будується на основі мети, завдань, форм організації і методів діяльності, що дозволяють одержати об'єктивні результати та зробити такі висновки:

1. Пропонована нами система формує естетико-екологічне мислення учнів 6-х - 8-х класів під впливом максимальної стимуляції їх творчої активності, насамперед завдяки комплексу видів мистецтва, у залежності від змісту конкретних занять.

2. Рекомендована та апробована нами система творчих завдань допомагає учням активізувати свої творчі здібності, самостійно підійти до суті вивчуваного матеріалу, встановити екологічні зв'язки та пізнати естетичну значущість природи.

3. Естетична оцінка екологічного значення природних об'єктів та явищ будується на розвитку уявлень про взаємозалежність зовнішнього вигляду та умов існування вивчуваного об'єкту.

4. Розроблений нами комплекс навчальної та позакласної виховної роботи з учнями сприяє вихованню естетико-гуманістичного ставлення до природи, формуванню потреби у творчій діяльності в природі.

5. Активна творча діяльність учнів на основі реалізації проєктів, що вони самі пропонували, є важливим моментом у вихованні естетико-гуманістичного ставлення до природи, яке утворюється завдяки екологічним знанням та емоційно-чуттєвому її сприйнятті.

Висновки, які ми одержали у своєму дослідженні, підтверджують практичну необхідність включення до програм біологічних спеціаль-

ностей педагогічних інститутів розділу "Естетико-екологічна освіта учнів".

Основні положення дисертації відображені в таких публікаціях:

1. Взаємодія мистецтв у вихованні екологічної культури: Тези. // Взаємодія мистецтв у духовному розвитку школярів.- Ворошиловград, 1990.- С.32-33.
2. Соціально-педагогічні проблеми виховання естетичного відношення до природи у дітей: Тези.// Соціально-педагогічні проблеми виховання дітей та молоді.- Запоріжжя, 1990.- С.80-81.
3. Проблеми екологічного виховання школярів у контексті сучасної соціокультурної ситуації: Тези.// Шляхи поліпшення підготовки вчителів початкових класів до роботи в національній школі.- Дрогобич, 1992.- С.121.
4. Творчість вчителя у вихованні екологічної культури підлітків: Тези.// Наук.-методичний зб.№ 2.- Луганськ, 1993.- С.36-37.
5. Естетизація учбового процесу як фактор підвищення екологічної культури школярів-підлітків: Стаття.// Актуальні проблеми педагогічної науки і практики.- Луганськ, 1993.- С.104-109.

ВСТУП

1. Вступ до книги. Мета і завдання книги. Короткий огляд змісту.

2. Вступ до книги. Мета і завдання книги. Короткий огляд змісту.

3. Вступ до книги. Мета і завдання книги. Короткий огляд змісту.

4. Вступ до книги. Мета і завдання книги. Короткий огляд змісту.

5. Вступ до книги. Мета і завдання книги. Короткий огляд змісту.

6. Вступ до книги. Мета і завдання книги. Короткий огляд змісту.

7. Вступ до книги. Мета і завдання книги. Короткий огляд змісту.

8. Вступ до книги. Мета і завдання книги. Короткий огляд змісту.

9. Вступ до книги. Мета і завдання книги. Короткий огляд змісту.

10. Вступ до книги. Мета і завдання книги. Короткий огляд змісту.

11. Вступ до книги. Мета і завдання книги. Короткий огляд змісту.

12. Вступ до книги. Мета і завдання книги. Короткий огляд змісту.

13. Вступ до книги. Мета і завдання книги. Короткий огляд змісту.

1520

457951

AB 30.353

AB 30.353